

**НЕПОКОРА ТА НЕВИКОНАННЯ НАКАЗУ (СТ. СТ. 402, 403 КК
УКРАЇНИ): СТУПІНЬ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Шевчук Андрій Васильович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,*

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна*

Боднарчук Олександр Миколайович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,*

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна*

Повномасштабне вторгнення рф в Україну у лютому 2022 року зумовило загальнодержавну мобілізацію, а разом із тим, природньо, і певні проблеми, які напряду пов'язані із цим процесом, що спрямований на відсіч агресору. Оскільки мова іде про призов сотень тисяч, а то і мільйонів наших співвітчизників, то, відповідно, пропорційно кількісно зросли випадки незгоди останніх з рішеннями військового командування, від яких безпосередньо залежить не лише доля, а подекуди і життя як мобілізованих захисників, так і добровольців і навіть тих, хто на професійній основі виконують свій конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни. Така незгода знаходить свій вияв у різних формах поведінки та часто може переходити межі, визначені Кримінальним кодексом України, набравши ознак різних кримінальних правопорушень. Так, одні військовослужбовці не виконують наказ начальника/командира (ст. ст. 402, 403), інші погрожують насильством або застосовують його щодо останнього (ст. ст. 404, 405), треті – в різний спосіб намагаються уникнути прямої конфронтації, ухиляючись від військової служби шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів чи іншим обманом (ст. 409), самовільно залишаючи місце служби або військову частину (ст. 407), дезертирувавши (ст. 408) тощо [1]. Беручи до уваги той факт, що реакція держави на СЗЧ і дезертирство може займати деякий час і вже є крайнім заходом для військовослужбовців, то вважаємо за необхідне зосередити увагу саме на перших зі згаданих вище видів військових кримінальних правопорушень, а саме непокорі

та невиконанні наказу, належна оперативна реакція щодо яких, між іншим, може бути дієвим превенційним механізмом щодо потенційного вчинення діянь, які передбачені статтями 407 і 408 КК України, замість того, щоб потім шукати шляхи (в тому числі із використанням механізму звільнення від кримінальної відповідальності) повернення на службу військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини чи дезертирували. Про проблематику такого підходу та його дискусійність згадувалось нами у вже раніше проведеному дослідженні [2].

Загалом, проблематика притягнення до кримінальної відповідальності за непокору та невиконання наказу завжди була актуальною, водночас, необхідно розуміти, що вчинення таких діянь у мирний час і в умовах воєнного стану під час відсічі агресору – це кардинально різні за поширеністю, ступенем суспільної небезпечності та всіма потенційними наслідками злочини. Що ж стосується кількісної характеристики таких кримінальних правопорушень, то, зокрема, чисельність випадків непокори за період повномасштабного вторгнення суттєво зросла. За даними, оприлюдненими Верховним Судом, за діяння, передбачене ст. 402 КК України, було засуджено у 2021 році – 9 осіб, натомість у 2022 році – 155 [3], у 2023 році – 689, у 2024 році – 737 осіб [4]. За статистичними даними Офісу Генерального прокурора станом на 1 квітня поточного року вже було обліковано 597 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 402 КК України, з яких вручено повідомлення про підозру 189 особам і направлено до суду із обвинувальним актом 107 проваджень [5]. Водночас, цікавим видається той факт, що, на відміну від непокори, за невиконання наказу за цей самий період не було засуджено жодної особи, хоча незначна кількість таких проваджень все ж таки обліковувалась. До прикладу, за весь 2024 рік було відкрито всього 38 кримінальних проваджень за ст. 403 КК України [6], а за перших три місяці 2025 року було обліковано лишень 5 таких проваджень [5].

Така кількість відповідних порушень закону про кримінальну відповідальність не може не насторожувати, оскільки за кожним із цих випадків стоять не лише долі людей, а й майбутнє України, її існування та незалежність. Якщо ж згадати ще й про мобілізаційні складнощі, недостатню кількість особового складу Збройних Сил України, об'єктивно обмежені можливості щодо ротації, виснаженість військовослужбовців, то проблеми порушення військової дисципліни не видаються уже такими формальними і незначними, адже вони передують іншим суспільно небезпечним процесам в армії та суспільстві загалом – ослаблюють управлінську вертикаль, породжують недовіру до військового командування, сіють хаос і безлад у рядах військовослужбовців, підривають бойовий дух, стають

інформаційним приводом у ЗМІ для дестабілізації військово-політичної ситуації, негативно позначаються на боєготовності та боєздатності військових формувань тощо. На підтвердження високого ступеня суспільної небезпечності згаданих діянь може свідчити і той факт, що законодавець не передбачив у ч. 5 ст. 401 КК України можливість звільнення від кримінальної відповідальності за непокору і невиконання наказу, на відміну від СЗЧ і дезертирства, на які поширюється така заохочувальна норма [1]. Таким чином, як бачимо, небезпека непокори і невиконання наказу вбачається очевидною та реальною, а вчинення цих діянь в умовах воєнного стану утворює особливо кваліфіковані їх склади і за санкціями ці кримінальні правопорушення розцінюються як тяжкі злочини. Про підвищений ступінь суспільної небезпечності непокори в умовах воєнного стану, зокрема, наголошує також і Верховний Суд у рішенні колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 липня 2023 року у справі № 726/78/23, у якому, з-поміж іншого, зазначено, що звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) військовослужбовця, який уклав контракт на проходження військової служби, добровільно взявши на себе обов'язки військовослужбовця, і в період воєнного стану відкрито відмовився виконати наказ командира (ч. 4 ст. 402 КК), є неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність. Застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням у такому випадку, за переконанням суддів, не сприяє запобіганню вчиненню нових кримінальних правопорушень іншими особами, створює в таких осіб впевненість у безкарності за відмову від виконання наказів командирів, а також за відмову від захисту Батьківщини. Вказане свідчить про підвищену суспільну небезпечність вчиненого злочину, оскільки це може призвести до підризу військової дисципліни, розлагодженості дій, спрямованих на захист суверенітету держави, що в умовах воєнного стану є неприпустимим [7]. Схожа правова позиція щодо небезпечності відкритої відмови від виконання наказу викладена колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 травня 2024 року у справі № 185/4595/22, у якій наголошується: «... якщо вчинення військовослужбовцем непокори, що виразилась у відкритій відмові виконати законний усний наказ, хоч і не призвело до настання тяжких наслідків, але за певних обставин могло призвести до прориву російськими окупаційними військами оборони Збройних Сил України на певній ділянці, то позитивні дані про засудженого не є противагою суспільній небезпечності вчиненого ним військового кримінального правопорушення, і не можуть свідчити про можливість звільнення особи від відбування призначеного покарання з випробуванням» [8].

Водночас, не беручи до уваги і не конкретизуючи нормативні підстави для виконання наказів, не згадуючи про ознаки законності останніх, не аналізуючи широке коло осіб, які зобов'язані їх виконувати, а також не дивлячись на згадані вище неодноразові висловлювання позицій колеґіями суддів щодо ступеня суспільної небезпечності їх невиконання, варто наголосити, що положеннями ст. 60 Конституції України [9], а також ст. 41 КК України [1] на цілком законній підставі встановлено право будь-якої особи у виключному випадку все-таки не виконувати накази, якщо ті є явно злочинними (кримінально протиправними). Іншими словами, невиконання такого наказу не вважається суспільно небезпечним, а й, відповідно, кримінально караним.

Підсумовуючи усе наведене вище, можна зробити висновок, що ступінь суспільної небезпечності непокори та невиконання наказу (ст.ст. 402, 403 КК України) вбачається доволі високим, а надто – в умовах воєнного стану, підтвердженням чому є наведена статистика, судова практика та прогнозована потенційна шкода таких злочинів.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року No 2341-III. Дата оновлення: 01.02.2025. Офіційний сайт Верховної Ради України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.04.2025).

2. Боднарук О. М., Шевчук А. В. СЗЧ і дезертирство в умовах воєнного стану: карати чи пробачати? *IV Наукові читання пам'яті Ганса Гросса*: збірник тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 09 грудня 2024 р.). Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. – С. 135-140.

3. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2022 році (30.03.2023). Офіційний сайт Верховного Суду. – URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/StanyPravosuddyaCriminal2022.pdf (дата звернення: 29.04.2025).

4. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2024 році (25.03.2025). Офіційний сайт Верховного Суду. – URL: <https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/StanyPravosuddyaCriminal2024.pdf> (дата звернення: 29.04.2025).

5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-березень 2025 року (04.04.2025). Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. – URL: <https://old.gp.gov.ua/>

ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=264789 (дата звернення: 29.04.2025).

6. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року (06.01.2025). Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. – URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=260042 (дата звернення: 29.04.2025).

7. Рішення колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 липня 2023 року у справі № 726/78/23 (11.07.2023). База правових позицій Верховного Суду. – URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/9608/document/27484> (дата звернення: 29.04.2025).

8. Рішення колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 травня 2024 року у справі № 185/4595/22 (23.05.2024). База правових позицій Верховного Суду. – URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/10466/document/43681> (дата звернення: 29.04.2025).

9. Конституція України від 28 червня 1996 року No 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. Офіційний сайт Верховної Ради України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 29.04.2025).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-118>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ В ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Юрчишин Василь Миколайович

*доктор юридичних наук,
професор кримінальної юстиції, професор кафедри фінансів,
обліку і оподаткування,
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету,
старший радник юстиції, почесний працівник прокуратури України
м. Чернівці, Україна*

Правова держава – держава, де діють та домінують справедливі закони, усі люди рівні перед законом і судом, втілюється верховенство права, забезпечуються права і свободи людини, гарантується принципи